

Fogyatékossgal élni egy igazságos társadalomban

Bevezetés

A történelem során sokféle elképzelés született már arról, milyen lehet az igazságos társadalom. Az elképzelések ráirányították a figyelmet néhány alapvető kérdésre: Milyen elvek irányítsák az igazságos társadalmat? Milyen kapcsolatrendszer fűzze össze a társadalom tagjait? Ők milyen célok elérése érdekében és hogyan működjenek együtt? Nem szabályszerűen, de az igazságos társadalom elméletének írói főként a valós társadalmakban igazságtalan, előnytelen helyzetben lévő társadalmi megítélésének változtatásán keresztül látták, látják az igazságosabb körülmények elérését. A fogyatékossgal élő emberek szemszögéből nézve az igazságos társadalom olyan, amelyben az alapelvek rájuk is tekintettel vannak, a társadalmi kapcsolatrendszernek nem a legszélén helyezkednek el és a célok eléréséhez ők is részt vesznek a társadalmi együttműködésben. Nevezhetjük ezt akár ideális állapotnak is, tekintve hogy jelenleg nem ilyen társadalomban élünk, bár a fogyatékossgal társadalmi megítélése az utóbbi évtizedekben jelentős fejlődésen ment keresztül.

A fogyatékossgal szemléleti modelljei

A testi és/vagy szellemi fogyatékossgal a társadalmi együttélés szempontjából nemcsak magára a fogyatékossgal megélő személyre, hanem a szűkebb-tágasabb környezetére is terhet ró¹. Így a fogyatékossgal egyben társadalmi diszfunkcióként is felfogható, ami nagyjából azt jelenti, hogy a fogyatékos ember nem igazán hasznos a társadalom egésze számára. Ez a fajta felfogás az *orvosi modell* kiindulópontja, amely az egyik legrégebb ismert nézőpont arról, hogy a társadalom hogyan látja a sérült embereket. Az orvosi modellben a fogyatékossgal olyan egyéni szellemi vagy testi tulajdonság, amely társadalmi következményeket is von maga után, s alapvetően az egyén társadalomban betöltött helyét a fogyatékossgal határozza meg. Ahhoz, hogy ez a diszfunkció megszűnjön, vagy esetleg enyhüljön, de semmiképp se erősödjön, az egyént a társadalom ép tagjaitól elválasztani, kezelni kell. Ez a társadalom ép tagjai számára teherként jelentkezik. Alapvetően az ilyen típusú társadalmi megítélés kedvezőtlen hatással van a fogyatékos és az ép emberek közötti kapcsolatokra, a közös célmeghatározásra, illetve az együttműködés pedig a lehetetlen távolba kerül.

Néhány évtizeddel ezelőtt azonban az orvosi modell felváltására számos törekvés is indult, megjelent a *társadalmi modell*, amely a fogyatékos és az ép emberek közötti kapcsolatrendszerrel egészen más felfogást vallott². A fogyatékossgal társadalmi meghatározását abban látta, milyen kapcsolatban van a fogyatékos egyén a környezetével, így a testi és szellemi tulajdonságai a társadalmi cselekvést korlátozzák, ami végső soron a társadalomból való kirekesztéséhez vezet. Ez a kirekesztés nemcsak az emberek közötti kapcsolatokban, hanem az épített környezetben és egyéb társadalmi cselekvésekben is megnyilvánul, amely tovább gyengíti a társadalmi részvételüket. A fogyatékossgal élő emberek életét tehát nem is annyira sajátos állapotuk, mint inkább a társadalmi kirekesztés, az ellenséges, levegőnek néző, irtózó vagy sajnálkozó viselkedés keseríti meg a leginkább. Jellemzően a leggyakoribb találkozási metszetben, vagyis az egészségügyben találni olyan szakembereket, akik figyelmen kívül hagyják, vagy nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget azoknak a társadalmi és egyéb környezeti akadályoknak, melyekkel a fogyatékossgal élők nap mint nap szembesülnek. A társadalmi modell éppen ezt a társadalom többségi tagjai felől érkező szemléletmódot igyekszik megváltoztatni azzal, hogy felhívja a figyelmet ezekre az akadályokra.

---

¹ Kálmán-Könczei 2002.

² Terzi 2004.

Mielőtt azonban azt gondolnánk, egyértelműen kívánatos az orvosi modell teljes leváltása és helyébe egy társadalmi modellt kell léptetni, szemünkbe ötlik néhány akadály, amint részletesebben megismerkedünk e modell két irányzatával. Egyrészt az orvosi modell, bár szemléletében erőteljes határvonalat húz az ép és fogyatékos emberek között, célkitűzése a különbségek csökkentése, elsődlegesen a gyógyítás eszközeivel, az egészségügyi állapot javítása, illetve a kezelték körülményeinek kedvezőbbé tételével a kompenzáció, ami valahol az igazságos bánásmód felé vezető úton jár³. A társadalmi modell irányzatainak megoldási javaslata és eszköztára egészen más, a társadalom újra-gondolását, újra-szervezését látják megoldásnak, a fogyatékos magánügyből közügyé változtatásával, akadálymentesítéssel és a befogadó társadalmi együttműködés megvalósításával. Ez a fajta gondolkodásmód kifejezetten radikális módon is jelentkezhet, leegyszerűsítővé is válhat a fogyatékos embereket ért minden hátrány igazságtalanságként való azonosításával. Az igazságosságért folyó, az előítélet és a stigmatizálás visszaszorításáért küzdő társadalmi vitában tehát ugyanúgy sztereotip érveléssel jelentkezik, mint mindazok, akik ellen küzd. Ez azonban csak a társadalmi modell egyik irányzatára jellemző. Ez a kisebbségi csoport modell, mely a fogyatékosokkal élők mint stigmatizált kisebbségi csoportot határozza meg, akiket hasonló alapon ér diszkrimináció, mint a faji vagy etnikai kisebbségeket. James Charlton a kisebbségi csoport modell legnagyobb hatású képviselője. Elméletének kiindulópontja a fogyatékosokkal élők hátrányos társadalmi megítélése, degradált, függő és erőtlenségük, mely testi, érzékszervi, szellemi vagy fejlődési rendellenességükből fakad. A *Semmit rólunk nélkülünk* (Nothing About Us Without Us⁴) című könyvében 1998-ban írt a világon először a fogyatékosokról úgy, hogy átfogó elméleti alapot nyújtott a fogyatékosok társadalmi elnyomásáról, s ennyiben a fogyatékosokkal szembeni társadalmi viselkedést a rasszizmushoz, a szexizmushoz, illetve a kolonizációhoz hasonlította. Könyve nagymértékben hozzájárult a fogyatékos jogi mozgalmak megerősödéséhez, hiszen tovább erősítette a fogyatékos emberek meggyőződését, hogy ők tudják a legjobban, hogy mi a jó nekik⁵.

Ezzel szemben a társadalmi modell egy másik ága, az *emberi változat modell*⁶ szerint sok hátrány, amivel a fogyatékos emberek szembesülnek, nem szándékos kizárás, nemtörődomség eredménye, hanem annak tudható be, hogy tulajdonságaik nem egyeznek a fizikai és társadalmi környezetükkel. A fogyatékosoktól kívül számos egyéb emberi tulajdonság van még, ami különbözővé tehet tulajdonképpen mindannyiunkat, így a társadalmi inklúzió szemlélete mindenkiére kiterjed, hiszen mindenki különbözőségét vallja. E két irányzat a társadalmi modellen belül jelentősen különbözik egymástól. A kisebbségi csoport modell féle diszkrimináció-felfogás szerint a társadalom hibája, hogy embereket stigmatizált különbségekkel ruházzák fel. Illetve segítenek a fenntartásában az erőforrás és technológiai korlátok miatt. Ebben a modellben az elismerés igénye, illetve a korábbi elismerés hiányának korrekciójára vonatkozó igény jelenik meg, a sérült emberek szándékos és közönyös kizárásának a társadalmi, politikai és gazdasági élet minden aspektusából. Míg az emberi változat modell is az elfogadást tekinti célnak, azonban nem egy kisebbségi helyzetben lévő csoportra, hanem egyénekre vonatkoztatva, akik különböznek bizonyos fokig a társadalmi normáktól testi vagy szellemi tulajdonságaikban. A céljuk nem a kizáró gyakorlatok visszacsinálása, a diszkrimináció eltörlése, hanem egy befogadóbb fizikai és társadalmi környezet létrehozása. E felfogás alapja, hogy a fogyatékosok kategóriájának köre igen tág és sokrétű, merthogy nagyon sokféle sérült állapot beletartozik, amelyek önmagukban egymással nem is összemérhetők⁷.

Bár sokban különböznek egymástól, a társadalmi modellek számos módon jelzik, hogy a társadalmi igazságosság kérdését újra kell gondolnunk a fogyatékosokkal kapcsolatban. Már pusztán a gondolat, hogy a társadalmi környezet megváltoztatható, olyanra alakítható, amelyben a fogyatékosokhoz köthető hátrányok enyhíthetők, hatalmas lökést adhat a szemléletmód-váltásnak, s ez a folyamat még tovább erősödhet, ha olyan elméleti modellbe épül be a fogyatékosok új szemléletmódja, amely a társadalmi berendezkedés alapjait határozza meg.

---

³ Barclay 2011.

⁴ Charlton 1998.

⁵ Stone 1997.

⁶ Scotch és Schriner 1997.

⁷ Wasserman és szerzőtársai 2015.

A társadalmi szerződés elmélet

Kétfajta társadalmi elosztó elméletet ismerünk. Az első fajtába soroljuk a modern társadalmi szerződés elméleteket, ezek közül a legnagyobb hatású John Rawls 1971-es igazságosság elmélete (A Theory of Justice), amely igyekszik meghatározni a társadalmi együttműködés méltányos eszközeit, ahol a résztvevő egyének közösen döntenek el, milyen szabályok alakítsák a társadalmat (eredetileg csak korlátozott tudással rendelkezvén a saját helyzetükre vonatkozóan). A Rawls-i elmélet procedurális: bármilyen elosztást igazságosnak tekint, de csak akkor, ha ez az elosztás megfelel majd a döntéshozóknak a létrehozott társadalmukban, ahol még nem tudják, milyen társadalmi helyzetbe kerülnek majd bele. Ez a döntési folyamat csak az *eredeti helyzetben*, a *tudatlanság fátyla* alatt valósítható meg úgy, hogy eredménye valóban igazságos legyen.

A 17. századi társadalmi szerződés elmélet íróihoz, Hobbes-hoz⁸ és Locke-hoz⁹ hasonlóan Rawls is alkalmaz egy eredeti helyzetet, amely egy olyan elképzelt pozíció, ahol az emberek mindenfajta társadalmi köteléktől mentesek, saját tulajdonságaikról sem tudnak semmit. Nincs koruk, nemük, állásuk, tehetségük, családjuk, emlékeik, egészségük, fájdalmuk, szeretetük. Még azt sem tudják, mitől lennének boldogok, vagy, hogy személy szerint milyen társadalomban lennének boldogok. Döntéseiket az ésszerűség, az egymás jólléte iránti közömbösségük jellemzi. Az eredeti helyzetbe való behelyezkedés szükséges feltétele a tudatlanság fátyla, amely tulajdonképpen a világ felfogásának episztemológiai korlátozása. Hiszen ha kivesszünk néhány embert a társadalomból és töröljük csupán az emlékeiket, ők elkezdenek azonnal egymáshoz képest helyezkedni, s ez önmagában nem eredményes igazságos elosztást. A tudatlanság fátyla azonban megakadályozza őket abban, hogy az eredeti helyzetben saját magukról bármit is tudjanak. Erre azért van szükség, hogy felfedezhessék az igazságosság természetét, amely megadja számukra, hogyan építsék fel társadalmi intézményeiket, amelyben együttműködve élhetnek. Az eredeti helyzet és a tudatlanság fátyla olyan feltételek, amelyek mellett az ember képes elveket választani egy igazságos társadalom számára. Hiszen nem tudják, milyen pozícióba kerülnek majd az új társadalomban, így nem tudnak olyan szabályokat megfogalmazni, amelyek személyesen nekik kedveznének.

Egy ilyen társadalomépítési folyamat kedvező hatással lehet a fogyatékossgal élők megítélésére a létrejövő társadalomban, hiszen mindenki egyenlő eséllyel gondolhatja magáról, hogy a létrejövő társadalomban férfi vagy nő, postás, benzinkutas, pénztáros, bankár, tanár vagy tudós, egészséges vagy sérült lesz. Illetve Rawls később revízionált elmélete alapján mindegy, hogy kiknek határozza meg ezeket a szabályokat, hiszen saját maga nem fog részt venni benne.

A társadalmi igazságosságról való gondolkodás sokak szerint 1971-ben kezdődött, amikor Rawls megjelentette könyvét az igazságosság elméletéről. Két évvel később iktatták be az Amerikai Egyesült Államokban a Rehabilitációs törvényt, amely a fogyatékossg szociális modelljét testesítette meg, jóval korábban, mint ahogy a fogyatékossg akadémiai újragondolása révén az társadalmi jelenségé válhatott¹⁰.

A társadalomtudomány ekkor még az orvosi modellt használta, s úgy gondoltak a fogyatékossgra, mint egyéni testi vagy szellemi korlátozásra, amely komoly hátrányokkal jár. A fogyatékossg így problémaként jelent meg azokban az igazságosság elméletekben, amelyek a kölcsönös előnyökön, hipotetikus megegyezésen vagy társadalmi egyenlőségen alapultak. A fogyatékossgal élő emberek nem úgy tűnnek, hogy kölcsönösségen alapuló előnyöket tudnának felajánlani, megnehezítik a társadalmi szerződés kivitelezését. A kilencvenes évek végére azonban a politikai filozófia főárama megismerkedett a fogyatékossg társadalmi modelljével, mely aztán az elosztó igazságosság elméletekre is hatással lett, s megjelentek bennük a fogyatékossg társadalmi és környezeti jellemzői is¹¹.

---

⁸ Hobbes 1999.

⁹ Locke 1999

¹⁰ Chambers 2007.

¹¹ Oliver 1996., Scanlon 1998.

Rawls társadalmi szerződés elméletének kritikája

Éppen ezért erős kritika érte az eredeti helyzetbe kerülés megfelelési kritériumait¹². Az eredeti helyzetben a politikai közösség tagjai vagy képviselőik választják ki az elosztó igazságosság alapelveit, amelyek meghatározzák társadalmuk alapszerkezetét a tudatlanság fátyla alatt – nem tudva semmit arról, milyen személyes tulajdonságaik lesznek vagy helyük ebben a társadalomban. Ha az eredeti helyzet tárgyaló felei nem is feltételezik, hogy képviselhetnének sérült embereket, vagy saját maguk is akár fogyatékossgal élő személyekké válhatnak, amikor a fátyol fellebben, nem fognak olyan szabályokat beépíteni a majdani társadalom alapszerkezetébe, amely tényleg minden ember egyenlőségéről szól. E hiányosságot két okból is muszáj kiküszöbölni: egyrészt bárki egészséges ép emberből súlyos és állandó fogyatékossgal élővé válhat baleset vagy megbetegedés következtében, másrészt a jelenleg súlyos és állandó fogyatékossgal a jövőben a technikai fejlődés révén akár enyhíthetővé, eltüntethetővé is válhatnak. Ha azokról, akik fogyatékossgal élnek, azt feltételezzük, hogy nem képesek a teljes együttműködésre a társadalom szabályainak meghatározásában, akkor a helyzetükre irányuló szabályozások sokkal valószínűbb, hogy a komfortérzetük javítására fognak irányulni és nem arra, hogyan vonják be őket a társadalmi és politikai döntésekbe. Ha alapvetően azt feltételezik róluk, hogy függő helyzetben lévő, gazdaságilag nem termelékeny emberek, akkor eleve kizáródnak abból a lehetőségből, hogy hozzájáruljanak vagy gazdasági értelemben termeljenek, és egy ördögi körbe záródnak bele¹³.

Az eredeti helyzet döntéshozói, vagyis a szerződő felek nem ismerik saját tulajdonságaikat, sem lehetőségeiket, sem korlátjaikat. De képesek önálló, a saját érdekeiket maximalizálni kész döntéshozásra. Vagyis képesek a szerződés megkötésére, illetve részt venni egy olyan együttműködésen alapuló világban, amelyet felépítettek. Kérdéses azonban, hogyan képesek arra a fogyatékossgal élő emberek vagy képviselőik, hogy egy ilyen szerződésalkotó folyamatban részt vegyenek. Pedig a valóban igazságos társadalom szükséges feltétele egy olyan elosztó rendszer kidolgozása, melyben a társadalom minden tagjának lehetősége kell, hogy legyen képviseltetnie magát az eredeti helyzetben. Ez valószínűleg meg a teljes együttműködést.

Rawls többször változtatott az eredeti helyzet körülményein¹⁴. A társadalmi modell megerősödése előtt még kikötötte, hogy az ideális társadalomban az alapszerkezet meghatározói, vagyis az eredeti helyzet résztvevői csak olyan tagok lehetnek, akik teljes mértékben képesek az együttműködésre, amint belépnek a felnőtt korba. Rawls feltételezte, hogy ez a szigorítás valószínűleg kizárná a súlyos és állandó testi és szellemi fogyatékossgal rendelkező személyeket¹⁵. Nem támogatta azt az elgondolást, amelyben e személyek vagy akár képviselőik részt vehetnének a társadalom alapszerkezetének meghatározásában. Ehelyett a sorsukat egy későbbi, törvénykezési fázisra bízta. Rawls emellett az eredeti helyzetben való részvételt azokra szűkítette, akik rendelkeznek két morális képességgel: az egyik az a képesség, hogy újra tudjuk gondolni saját jóról vallott felfogásunkat, a másik az igazságosság érzéke, vagyis az együttműködés méltányos eszközeinek alkalmazására való képesség¹⁶. Nem valószínű, hogy ezekkel a képességekkel rendelkeznek a súlyos szellemi vagy pszichiátriai sérültek, viszont egy igazságos társadalomnak mindenkit úgy kellene kezelnie, mint akinek potenciálisan megvan erre a képessége¹⁷. Rawls módosítása nem oldotta meg a szellemi fogyatékossgal rendelkezők kívül rekedését, pedig megfelelő segítséggel és társadalmi támogatással a súlyos szellemi sérültek is képesek másokkal együttműködve egyénre szabott, eredeti fogalmakat alkotni arról, hogy mi a jó nekik¹⁸. Rawls ebben a változatban még kizárta az eredeti helyzetből a fogyatékossgal élőket, hiszen ez a kizárás nem feltétlenül érinti hátrányosan és nem is kezeli tiszteletlenül a fogyatékossgal élőket. Viszont Rawls 2001-ben az eredeti helyzetet már kifejezetten a szellemi fogyatékossgal élőkre is vonatkoztatta. Hangsúlyozta, hogy az eredeti helyzet résztvevői egy jövőbeli társadalom képviselői, nem e jövőbeli társadalom majdani tagjai, akik semmit sem tudnak

---

¹² Oliver 1990, 1996.

¹³ Nussbaum 2006.

¹⁴ Rawls 1993, 2001.

¹⁵ Rawls 1993. 18-20.

¹⁶ Rawls 1993. 20.

¹⁷ Nussbaum 2006.

¹⁸ Wassermann és szerzőtársai 2016.

---

a társadalmi helyzetükről. Ha e képviselők mérlegelnék azt a lehetőséget, hogy azok, akiket képviselnek, fogyatékossgal élők is lehetnek, az segítene biztosítani, hogy a fogyatékossgal élők érdekei képviselve legyenek. De ez csak akkor történhetne meg, ha a szerződőknek meg lenne a képessége arra, hogy nagyon különböző testi tulajdonságokat, fogyatékossgakat képzeljenek el maguknak. Emellett érdekütközés is keletkezne azzal, hogy ép emberek éveket és sérülteket egyaránt képviselnek. Vagyis a Rawls-i elosztó rendszer nem alkalmas a fogyatékossg problémájára kielégítő megoldást nyújtani.

Martha Nussbaum társadalmi szerződés elmélet kritikája

A kritikusok közül kiemelkedik Martha Nussbaum, aki az igazságos társadalom megalkotásának egy a szerződéselméletek kritikájából építkező, de eltérő utat javasol. Bírálataának középpontjában a feltételezett társadalmon kívüli helyzet szereplői, pontosabban azok képességei állnak. Az igazságos társadalom alapjait kutató újkori társadalmi szerződés elmélet írók, Thomas Hobbes, John Locke és Jean-Jacques Rousseau által vizionált társadalmon kívüli állapot, a természeti állapotot, amelyben az ember szabad és önálló cselekvő, nagyjából egyenlő hatalommal rendelkezik. Az ilyen embereknek minimális érdekük fűződik ahhoz, hogy társadalmat alkossanak és alárendeljék magukat a törvények hatalmának, hacsak egyéenként nem profitálhatnak valamit abszolút szabadságuk feladásából. Ezért az egyetlen társadalmi szerződés, amelyben ésszerűen meg tudtak egyezni, az a kölcsönös előnyökön alapuló szerződés lehetett. Azonban ezek az elképzelések kizárták a döntéshozók köréből mindazokat, akik esetleg nem tudnak kölcsönös előnyök nyújtásával együttműködni, mindazokat, akik nem szabadok, nem egyenlők és nem függetlenek. Nussbaum három csoportot említ itt meg, a fogyatékossgal élőket, a más nemzetiségűeket, vagyis az etnikai kisebbségeket és az állatokat, akik emiatt kívül rekednek a szerződéselméleteken, a társadalmi igazságosság határára. E három csoport mindegyikének fontos megállapításokat tesz Nussbaum. Azonban e tanulmány keretein belül csak a fogyatékossgal élőkre vonatkozó részek kerülnek tárgyalásra.

A fogyatékossgal élők nem feltétlenül szabadok vagy függetlenek, sőt kifejezetten azok, akik súlyos értelmi fogyatékossgal élnek, egyenlőtlen helyzetben élik le életüket. Nussbaum szerint ezeket az embereket is teljes állampolgároknak kell tekinteni, akik jogosultak a méltóságteljes élethez, még akkor is, ha senki sem nyerne a velük történő társadalmi együttműködésből. Megemlíti, hogy a társadalmi szerződés hagyománya mindig is tagadta a függőség valóságosságát azon nyilvánvaló tény ellenére, hogy igazából mindenki megtapasztalja a függőséget gyermekként, idős korban, sérülés vagy betegség esetén.

Történetileg a nők végezték a fizetetlen munka jelentős részét, mint amilyen a függő helyzetben lévő gondozása is, így a nők figyelmen kívül hagyásával a társadalmi szerződés elmélet írók kényelmesen kitértek a függők és gondozók igazsága elől. Nussbaum szerint a fogyatékossgal élők igazságosságának tartalmaznia kellene valamilyen különleges megállapodást, amely biztosítaná a méltóságteljes életvezetést és a gondozók munkájának társadalmi elismerését.

Martha Nussbaum szerződés elmélete

Az elosztó elméletek második fajtája a következményekre helyezi a hangsúlyt, nem a létrehozás aktusára, vagyis az a központi kérdése, hogy mire törekszik az igazságos társadalom¹⁹, hogyan képes kiterjeszteni körét a társadalom minden egyes tagjára. A vizsgálat akkor lehet sikeres, ha képes a társadalmi egyenlőség érvényesülését valamilyen objektív mércével megmérni. Nussbaum elmélete azzal emelkedik ki a többi elmélet közül, melyek a fogyatékossg és az igazságos társadalom kapcsolatát járják körül, hogy globális léptékű, de mégis egyénre szabható mércét állít fel. Az Igazságosság határai: Fogyatékossg, Nemzetiség, Fajok közöttiség című művében²⁰ újragondolja a társadalmi szerződés elmélet lehetőségeit és elsősorban Rawls igazságosság elméletével polemizáló önálló megközelítést vázol. Folytatja a társadalmi igazságosságról szóló vitát három megoldatlan probléma vizsgálatával. E problémák az igazságos élet biztosítása mindazoknak, akik testi vagy szellemi fogyatékossgal élnek, az igazságosság kiterjesztése a világ

---

¹⁹ Nussbaum 2006. 82.

²⁰ Nussbaum 2006.

---

minden polgára számára, és az igazságosság alkalmazása az állatokkal való bánásmód során. Rawlshoz hasonlóan olyan alaphelyzetben gondolkodik, amelyben a társadalom követelményként tekinthet arra, hogy a különböző társadalmi csoportok képesek konszenzust kötni az igazságosság fogalmával kapcsolatban. Az igazságosság fogalmának felismerése és alkalmazása azonban Rawls esetében olyan folyamat eredménye, mely ésszerű, önérdekkövetők döntéshozásából ered. Nussbaumnál nem ez az alapkiindulópont, hanem a *képességszemlélet*. Célként határozza meg azt a társadalmi igazságosságot, ami az emberi méltóságot az emberek legalapvetőbb értékévé és a társadalom legalapvetőbb felelősségévé teszi. Elméletében igyekszik beazonosítani azokat az eszközöket, amelyekkel biztosítani lehet egy ilyen életet minden érző lény számára (vagyis nem csak az emberek számára).

A képességszemlélet

A képességek kategóriájának összefogására Nussbaum a „capability” szót használja, ami magyarul két dolgot is jelent, egyrészt képességet valamilyen tudás hasznosítására, másrészt erőt, olyan értelemben, hogy hatalmunkban áll megtenni valamit. Nussbaum képesség fogalma tehát arra a tényleges lehetőségre vonatkozik, hogy az ember megtegye és elérje az, amit értékesnek tart²¹. Ez pedig magában foglalja nemcsak az egyén személyes tudását, hozzáértését, hanem a külső feltételek teljesülését is. Vagyis a fogyatékossgal való együttélés esetében ez a fogyatékos személy sajátos helyzetét, tudását és a befogadó társadalmi és épített környezet megfelelő illeszkedését egyaránt jelenti²².

A képességszemlélet az értékes és valóban méltóságteljes élet eléréséhez tíz alapvető képesség realizálását határozza meg feltételként, ezek az „élet,... a testi egészség, ... a testi épség, ... az érzékszervek működése, ... a képzelet, ... a gondolkodás, ... az érzelmek, ... a gyakorlati ész, ... a kapcsolatok, ... más fajok tiszteletben tartása, ... a játék... (és) a saját környezet feletti kontroll”²³. A méltóság fogalma nyújt iránymutatást, hogy mely képességek igazán fontosak a többihez képest, ugyanis a méltóság olyan érték, ami egyenlősítheti az embereket. Nussbaum célkitűzése, hogy a tíz képesség listájáról globális társadalmi vita alakuljon²⁴, amelynek végén a képességek majd bekerülnek a nemzeti alkotmányokba és törvényekbe, hogy a jelenlegi mércék helyébe lépjenek. A képesség általában tehát egy olyan emberi funkció, amely a méltó élet feltételül szabható. A gyakorlati ész annak a képesség, hogy megtervezzük és eldöntsük, mit tegyünk, ez mindenképpen szükséges a méltóságteljes élethez. De ha egy ember teljesen híján van a gyakorlati észnek, méltósága ennek megfelelően csorbát szenved. Nussbaum igazságos társadalmában a méltóságteljes élet alapfeltétel mindenki számára, így mindenkinek megadatik a lehetőség a méltóságteljes életre a lényegi képességek birtoklásának biztosításával. E lényegi képességekre való jogosultság biztosításának terhe minden résztvevőre kiterjed. Kollektív felelősséggel tartozunk egymás iránt. Bizonyos feladatok személyekre, mások társadalmi intézményekre hárulnak a társadalom szerkezetének megfelelően. A mai társadalmakban a fogyatékossgal kapcsolatos képességek jelentős részének érvényesülését a társadalomban mesterségesen kialakult egyenlőtlenségek gátolják. A képességszemlélet az egyéni adottságok és a külső környezet együttesének összhangjára épít. Így ha a fogyatékossg egy képességet az egyéni adottság részéről hátráltat, ott a külső környezet igyekszik helyre billenteni az egyensúlyt. A mai társadalmakban viszont a külső környezet egyelőre nem tud mit kezdeni ezzel a hátránnyal. Nussbaum, illetve Amartya Sen²⁵ arra irányítják rá a figyelmet, hogy az egyéni adottságok, erőforrások mellett mire van még szükség ahhoz, hogy ezek az adottságok képességekké, társadalmilag értékes funkciókká válhassanak. Tehát a fogyatékossg esetében a legtöbb képesség csak feltételesen, a külső környezet által hozzáadott segítséggel válhat csak teljessé. Amint ez teljesül, megnyílik az út a teljes élet felé a társadalom minden egyes tagja számára. Például minden embernek, épek és sérültnek is igénye a helyváltoztatás, s ma már vannak olyan eszközök, építmények, járművek, egyéb segédeszközök, amelyek ezt lehetővé téve feloldják ennek az igénynek a teljesítésével az ép és a sérült emberek

---

²¹ Gébert 2016.

²² Barry 1995.

²³ Nussbaum 2006. 76-77.

²⁴ Nussbaum 2011.

²⁵ Sen 1980.

---

közötti különbségeket. Ugyanígy az érzékszervi fogyatékosokkal élők is képesek lehetnek esztétikai élményre, csak alternatív eszközök segítségével, és a szellemi fogyatékos személy is részt vehet olyan tevékenységekben, amelyeket különböző szellemi képességű emberek számára terveztek.

A képességszemlélet kritikája

Nussbaum igazságos társadalma egy igazán jövőbe tekintő modell. Képesség listája az emberi élet minőségének informatív és egyben objektív indikátora. Mégis több sebből vész. Egyrészt a listában szereplő képességek nem is annyira univerzálisak, hiszen a mai globális környezetben nem feltétlenül kielégítőek mindenki számára. Hiányzik belőle például a versenyszellemre való képesség²⁶. Emellett Nussbaum felfogása az emberi természetről talán túlzottan jóindulatú, hiszen alapfeltételnek gondolja az általános együttműködésre való hajlamot a közös jó elérése érdekében²⁷. Ez az emberfelfogás azonban nem illeszkedik a mai társadalmakhoz, tekintve a sok erőszakos konfliktust és háborút. A képességszemlélet tehát egyelőre még megerősítésre szorul az emberi természetet vizsgáló biológiai, illetve társadalomtudományok köréből. Másrészt a képességek teljesüléséhez szükséges külső környezeti segítség kifejezetten erőforrásigényes. Hatalmas feladatot ró ugyanis a kormányzatokra, hiszen nekik kell biztosítaniuk a képességek teljesülését. A jólét tömeges újraelosztása jelentős kormányzati megszorításokat követelne meg, ami feszültségekhez vezetne, különösen ha az emberek természetüknél fogva kevésbé jószándékúak, mint ahogy azt Nussbaum feltételezi. Annak feltérképezése is nehézségekbe ütközik, hogy egyénekre lebontva mégis milyen segítségre is lenne szükség. Az elnyomott embereknek legtöbbször nincs lehetőségük összeírni, hogy mivel nem elégedettek, nemcsak azért, mert nem merik elmondani, hanem azért, mert nincsenek is tisztában azzal, milyen elvárásokat támaszthatnak valójában.

Összegzés

Mindezen elméleti és gyakorlati problémák ellenére Nussbaum magyarázata a képességekről, melyek a méltóságteljes élethez szükségesek olyan morális és politikai célkitűzés, amiért érdemes küzdeni. A tanulmány elején feltett kérdésekre tehát a válasz: igenis adott a lehetőség, hogy fogyatékosokkal élő emberek is alakítói legyenek egy olyan társadalomnak, amelynek tagjai is egyben. Olyan elvek irányítsák a társadalmat, amelyek nemcsak megfelelnek nekik, de részesei szabályai kialakításának, hiszen saját tapasztalatuknál hitelesebb tényezőket nem nagyon találunk. Ebben az együttműködésben pedig, ép és sérült emberek között az ép emberek kapcsolata is megváltozik, ellenségből, közönyös idegenekből, szövetségessé válnak. Ezt a szemléletváltást ma már a társadalmi működés alapjait kutató társadalmi szerződés elméletek is támogatják, hiszen ahogyan Martha Nussbaum példájából is láthattuk, a fogyatékoság kérdésének beemelése a társadalmi, politikai alaptételek vitáiba, jól megalapozott igényként jelentkezik. Nussbaum tág, a képességszemléletre építő kerete lehetővé teszi, hogy a fogyatékosokkal élőknek is legyenek kilátásai életük kiteljesítésére, hiszen ez a keret az önbecsülést és méltóságot is körül öleli.

Martha Nussbaum megközelítése a legfontosabb emberi funkciók filozófiai mérlege. Univerzálisnak tekinthető anélkül, hogy érzéketlen lenne a helyi sajátosságokra és különbségekre. Minden emberben a célt látja. Meghatároz egy az emberi képességekre alapozó feltételrendszert, amely a társadalmi egyenlőség alapját adja, s ami lehetővé teszi, hogy az országok közötti különbségeket ne csak közgazdasági alapon lehessen mérni. Előkészíti azokat a feltételeket, hogy bárkinek morális alapon, erőnyeinek keresztül joga legyen az emberiség egy tagjának lenni.

---

²⁶ Wassermann és szerzőtársai 2016.

²⁷ Terzi 2009.

Irodalom

- Barclay, Linda: Justice and Disability: What Kind of Theorizing Is Needed? *Journal of Social Philosophy*. (2011): 42(3): 273–287.
- Barry, Brian: *Justice as Impartiality*. A Treatise on Social Justice, Clarendon Press, 1995.
- Chambers, Jean: *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership* by Martha Nussbaum. Harvard University Press, 2006.
- Charlton, James: *Nothing About Us Without Us: Disability, Oppression and Empowerment*, Berkeley, University of California Press, 1998.
- Gébert Judit: Hogy megy a sorod? MŰÚT. (2016) <http://www.muut.hu/?p=17454> (letöltés dátuma 2016. február 21.)
- Hobbes, Thomas: *Leviatán*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1999.
- Kálmán Zsófia – Könczei György: *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- Locke, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Kolozsvár, Polis Kiadó, 1999.
- Nussbaum, Martha C.: *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge, Harvard University Press, 2006.
- Nussbaum, Martha C.: *Creating capabilities: The human development approach*. Belknap Press, 2011.
- Rawls, John: *A Theory of Justice*. Oxford, Oxford University Press, 1971.
- Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. (Ford.) Krokovay Zsolt, Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- Rawls, John: *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press, 1993.
- Rawls, John: *Justice as Fairness: A Restatement*. Szerk. E. Kelly. Cambridge, Harvard University Press, 2001
- Oliver, Michael: *The Politics of Disablement*. London, MacMillan, 1990.
- Oliver, Michael: *Understanding Disability – From Theory to Practice*. London, MacMillan, 1996.
- Scanlon Thomas: *What We Owe to Each Other*. Belknap Press of Harvard University, 1998.
- Scotch, Richard K. – Schriner, Kay: Disability as human variation: A paradigm for the next generation of disability policy. *Annals of the American Academy of Social and Political Science*, (1997): 549, 148-159.
- Sen, Amartya: Equality of what? In: McMurrin S. *Tanner Lectures on Human Values*. Volume 1. Cambridge, Cambridge University Press, 1980.
- Stone, Karen G.: *Awakening to Disability: Nothing About Us Without Us*. Volcano, Volcano Press. 1997.
- Terzi, Lorella: The Social Model of Disability: A Philosophical Critique, *Journal of Applied Philosophy*. (2004): 21(2): 141-157.
- Terzi, Lorella: Vagaries of the Natural Lottery? Human Diversity, Disability, and Justice: A Capability Perspective, In: *Disability and Disadvantage*. Szerk. K. Brownlee and A. Cureton. New York, Oxford University Press, 2009.
- Wasserman, David, Asch, Adrienne, Blustein, Jeffrey, Putnam, Daniel: Disability and Justice. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer Edition). Szerk. Edward N. Zalta. 2015. www.plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/disability-justice (letöltés dátuma 2018. április 29.)